

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 20–30 РОКАХ XX СТОЛІТТЯ: ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ХАРКІВСЬКОЇ ПРАВОПИСНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.

УДК 070.422:811.161.2;

Шумицька Г. В. Розвиток української мови у 20 – 30 роках XX століття: журналістський аспект діяльності учасників Харківської правописної конференції; стор. 14; кількість бібліографічних джерел – 30; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена огляду головних етапів журналістської діяльності семи членів Всеукраїнської правописної конференції 1927 року: О.І.Бадана-Яворенка, З.Т.Висоцького, М.Д.Гладкого, П.Ю.Дятлива, Є.І.Касяненка, С.В.Пилипенка, А.А.Пісоцького.

Ключові слова: історія української мови, Всеукраїнська правописна конференція 1927 року, мовно-правописна система, репресовані «робітники преси».

Аннотация. Стаття посвящена обзору главных этапов журналистской деятельности семи членов Всеукраинской правописной конференции 1927 года: О.И.Бадана-Яворенко, С. Т. Высоцкого, М. Д. Гладкого, П. Ю. Дятлива, Е. И. Касяненко, С.В. Пилипенко, А. А. Песоцкого.

Ключевые слова: история украинского языка, Всеукраинская правописная конференция 1927 года, языково-орфографическая система, репрессированные «работники прессы».

Resume. The article is devoted to the main stages' review of journalistic activity of seven members of the 1927's All Ukrainian conference of spelling: O.I.Badan-Yavorenko, Z.T.Vysotskiy, M.D. Hladkiy, P.Y. Diatliv, E.I.Kasianenko, S.V.Pylypenko, A.A.Pisotskiy.

Keywords: history of Ukrainian, 1927's All Ukrainian conference of spelling, system of the lingual spelling, subjected to repression «workers of the press».

Актуальність і новизна нашого дослідження зумовлена кількома чинниками, на які хочемо звернути увагу. По-перше, майже весь склад учасників Всеукраїнської правописної конференції 1927 року, тобто тих подвижників, які творили перший український академічний правопис, був розстріляний. Цей факт має бути відомим широкому загалу української громадськості, а не лише вузькому колу науковців – дослідників історії української мови. По-друге, вивчення стану й функціонування української мови в соціолінгвістичному аспекті розпочалося щойно перед розпадом СРСР, у період горбачовської перебудови [14, с. 18] й репрезентоване порівняно невеликою кількістю наукових студій, огляд яких подає Л.Масенко у «Нарисах з соціолінгвістики» [14]. До початку 1990-х під заборонаю перебували й зарубіжні дослідження більшовицької мовної політики в УРСР, серед яких передусім слід назвати монографію Ю.Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус» [28] та праці С.Караванського «Секрети української мови», «Пошук українського слова, або Боротьба за національне Я», «До зір крізь терня, або Хочу бути редактором» [14, с. 31]. По-третє, якщо «про долю красного письменства 20 – 30 років загал знає чимало, про мовознавців та їхню титанічну працю – менше» [23, с. 13], то професійний доробок журналістів-учасників конференції не був предметом спеціального дослідження. Та й мова преси того періоду не вивчена, а «напевне ... дала б щедрий урожай» [28, с. 118]. Отже, в контексті журналістикознавства ця проблема ґрунтовно не вивчалася взагалі.

Однією з найновіших праць, що вивчають вітчизняний історичний досвід мовної політики в контексті державотворчих процесів, є монографія

О.Данилевської «Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР» [3]. У ній авторка переконливо доводить, що роки Української революції мали вирішальний вплив на статус української мови. Зміни, які відбулися у мовній сфері в цей час, були настільки вагомими, що більшовицький уряд змушений був у 20-х роках продовжити напрям мовної політики Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР як єдиний спосіб свого утвердження в Україні [14, с. 31].

Проблема вноормування правопису в досліджуваній період стояла надзвичайно гостро. «З відновленням української державності, – пише В.Німчук, – з'явилася потреба вироблення чітких правил орфографії, обов'язкових для всіх та офіційно затверджених» [17, с. 10]. Суспільство було налаштоване на правописну реформу, бо вона символізувала утвердження нового суспільного ідеалу, проголошеного в революційному вірі. І за розв'язання дуже складного завдання – «знайти для літературної мови «середнє арифметичне» звичок, бажань, інтересів людей з різних культурно-віддалених і політично-роз'єднаних частин української землі, і знайти, розуміється, без ушкодження природи мови й без непотрібного ламання традиції» [21, с. 449] – люди свідомо платили життям. З часом їх імена були реабілітовані, але ж, як зауважує Орест Ткаченко, автор сучасної праці з соціолінгвістики «Українська мова і мовне життя світу» [25]: «Реабілітуючи вчених і письменників, що загинули в ці роки, ніхто не реабілітував їхню мову, і, головне, ніхто й ніде виразно не сказав, що тодішні заходи, спрямовані на ліквідацію української мови, були з самого початку злочинними за метою, що ставилася, і за методами, що для її досягнення

застосовувалися» [24, с. 18].

Дослідник історії української мови Ю.Шевельов підкреслює, що «понад трирічна робота Правописної комісії аж ніяк не була простою і легкою. З дискусії про те чи інше орфографічне правило проступали дві відмінні культурні традиції, дві лінгвістичні школи» [28, с. 170]. Нагадаємо, що наприкінці 90-х років XIX ст. українська громадськість розділилася в поглядах на шляхи розвитку української літературної мови на два табори – прихильників галицьких елементів у мові та їхніх супротивників. Результати дискусії, хід якої позначався гостротою й нерідко представляв діаметрально протилежні думки, виявилися однак позитивними: західноукраїнській і східноукраїнській інтелігенції вдалося дійти згоди щодо спільного напрямку розвитку літературної мови, до складу якої ввійшли мовні набутки Галичини й Буковини, що розширило стилістичний діапазон української мови і підносило її на новий щабель розвитку [14, с. 48]. Сучасна українська літературна мова, зазначає Ю.Шевельов, «сміливо може бути названа мішаною щодо діалектної основи, і, отже, традиційне підручникове твердження про її київсько-полтавську основу вимагає якщо не цілковитої ревізії, то принаймні додатку: з великим галицьким нашаруванням. ... І схід, і захід України склали свої внески в літературну мову, не оглядаючися й не ошаджуючи» [14, с. 48].

Констатуючи той факт, що «ще ніколи правопис і морфологія української мови не були впорядковані так точно й детально» [28, с. 170], вчений, однак, стверджує, що «правопис 1928 – 1929 років ... був нереальний, приречений на невдачу. Від самого початку його прийняли вельми неприхильно, дотримувалися неохоче. Бажане поєднання двох правописно-мовних традицій не відбулося, та ледве чи й могло відбутися при збереженні їх обох у своєрідному, штучно накиненому компромісі» [28, с. 171]. Дозволимо собі припустити, що можна б очікувати, якби не збочення в національній політиці, запрограмовані якраз у той час адміністративно-командною системою, що формувалася Сталіним та його оточенням. «Компетентність» «вождя народів» в українських справах засвідчив В.П.Затонський ще в 1918 р., заявивши на І з'їзді КП(б)У: «...Тов. Сталін вважав, що є дві України – Західна та Східна, які різняться мовою настільки, що мешканці їх не розуміють один одного (це не казка, а бувальщина)...» [18, с. 1]. Прикро, що й дотепер українська громадськість не може позбутися цього так вдало накинутого їй стереотипу. Воістину, сила сказаного!

Отже, нинішня правописна ситуація не є випадковою. Це наслідок нечуваного втручання у внутрішню структуру мови (правопис є сутністю та формою мови водночас) [27]. «Урядове втручання ... у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії» [28, с. 266 – 267]. Розхитано кожен із мовних рівнів: фонетичний (вилучена літера г на позначення відповідного звука: *ганок* замість *танок*; вилучена літера т на місці

грецької літери «тета» θ: *кафедра* замість правильного *катедра*; вилучена йотація голосних а, у, о (ія, ю, йо) у словах іншомовного походження типу *соціальний* замість *соціяльний*, *іудейський* замість *юдейський*, *іон* замість *йон*; вилучений дифтонг ав в словах іншомовного походження типу *аудиторія* замість *авдиторія* тощо), морфологічний (вилучили закінчення -и в родовому відмінку однини іменників III відміни типу *радості, любові* замість правильного *радості, любові*; и в родовому відмінку однини іменників IV відміни із вставним суфіксом -ен- у непрямих відмінках – *імені, племені* замість *імені, племені*; запровадили незмінюваність іншомовних іменників середнього роду з кінцевим о на зразок *у кіно* замість *у кіні* тощо), синтаксичний (запроваджено всеохопне калькування російського способу сполучення слів на зразок: *іти в школу* замість *до школи, у мене є* замість *я маю, давай зробимо* замість *зробімо, підписано мною* замість *я підписав, обговорюються проблеми* замість *обговорюють проблеми* тощо), лексичний (запроваджують якнайширше калькування: замість *промовець* — *виступаючий, скасований* — *відмінений, торішний* — *минулорічний, прийдешний рік* — *наступаючий, навчальний* — *учбовий, а втім* — *тим не менше, потішати, розраджувати* — *утішати, хвалебний* — *величальний, управа* — *управління* тощо [9, с. 29].

Усього, як зазначає С. Караванський, таких русифікаційних рис 29 [9, с. 114]. Вони настільки глибоко вп'ялися в мовний організм, що сьогочасне покоління трактує їх як органічний розвиток мови, недобравши ніяк, що цей органічний «розвиток» насильно і брутально вчинила русифікаційна машина страшного 33-го року і створила у такий спосіб радянську версію української мови [27].

Правописний кодекс, який тепер називають «харківським» або «скрипниківським», оскільки головна організаційна роль у його підготовці й затвердженні належала тогочасному народному комісарові освіти М.Скрипнику, за визначенням В.Німчука, «справді соборна українська орфографія, яка ґрунтується на дійсно наукових засадах, без жодного політичного, «ідейного» присмаку. Він був добре продуманий та опрацьований» [17, с. 22]. Про те, що кодифікація правопису була пріоритетним заходом у державній мовній політиці, свідчить і авторитетність складу Правописної комісії, і ретельність обговорення питань правопису [3, с. 119].

У праці Олекси Синявського «Коротка історія «Українського правопису» знаходимо такі відомості про склад учасників Всеукраїнської правописної конференції, що відбулась у Харкові 1927 року (відкрилася 25 травня і тривала 10 днів): «4 високі урядовці Наркомпросу, 5 академіків, 28 професорів і філологів-спеціалістів, 8 учителів, 7 робітників преси й друку і 8 письменників. Суспільна контрола, як бачимо, була цілком достатня» [21, с. 449]. В останньому реченні зацентрована, очевидно, одна з цілей уведення «робітників преси» (а це майже 13 % загального складу дійсних учасників) до комісії.

За різними джерелами нам удалося

з'ясувати, що як журналісти у складі комісії виступали: **Олександр Іванович Бадан-Яворенко** із Західної України (за фахом – правознавець), **Микола Дмитрович Гладкий** з Чернігівщини (біолог), **Петро Юрійович Дятлов** з Чернігівщини (вступив на природничий факультет, але не закінчив його), **Євген Іванович Касяненко** з Полтавщини (авіаконструктор), **Сергій Володимирович Пилипенко** з Києва (вступив на історичний факультет), **Зиновій Тарасович Висоцький** з Дніпропетровщини. Хто був сьомим, нам наразі не відомо, бо й О.Синявський, подаючи реєстр усіх наявних учасників конференції за їх анкетними даними у згаданій праці, журналістами зазначає лише чотирьох: О.І.Бадана, З.Т.Висоцького, Є.І.Касяненка та С.В.Пилипенка [21, с. 441-442]; М.Д.Гладкий значиться як «природник», П.Ю.Дятлів – як службовець [21, с. 441]. Припускаємо, що сьомим міг вважатися **Пісоцький Анатолій Андрійович** (псевдонім – Андрій Річицький) з Дніпропетровщини, співредактор часопису «Червоний прапор» [23, с. 18].

У пропонованій розвідці маємо на меті окреслити передусім етапи журналістської діяльності названих діячів, жоден з яких не мав філологічної (тим паче журналістської) освіти, проте в силу своєї діяльності усвідомлював доленість тих кроків, на які йшов у творенні української мовно-правописної системи.

Олександр Іванович Бадан-Яворенко (Яворенко – псевдонім). Більше відомий як завідувач сектору чужомовних словників «УРЕ», професор всевітньої історії харківських вивіш (1930–1933 рр.). З автобіографії О.Бадана: «*Родився я 1.III.1894 в Вільках Мазовецьких, округу Рава-Руська, Західна Україна* (нині с. Волиця Жовківського району Львівської області. – Авт.) *... *Укінчив гімназію, а потім юридичний факультет, досягнувши ступень «доктора прав», філософський факультет та дипломатичну академію на університетах в Кракові, Відні та Празі...В гімназії брав активну участь і організував нелегальні соціалістичні гуртки ім. Драгоманова, а в 1920 р. вступив у компартію. З 1924 р. ... почав активно працювати на Закарпатській Україні..., був членом Крайкому, редактором головним органу партії «Карпатська правда» (виділ. наше. – Авт.), був делегатом від КПЧ на IX Всеукраїнський з'їзд КП(б)У. В 1926 р. за партійну діяльність... позбавлений громадянства, мав бути виданий до Польщі, де за участь в національно-рев[олюційному] русі 1918–19 р. був засуджений на кару смерті. На основі постанови Політбюро ЦК КПЧ виїхав на Радянську Україну» [19, с. 210].*

Працюючи державним службовцем, адвокатом у Словаччині та Закарпатській Україні, активно співпрацював із газетою «Русинь», де 1923 р. була надрукована його «Історія соціальних рухів і соціалістичної теорії». Опублікував низку статей, присвячених Закарпаттю: «Комуністичний рух на Закарпатті» («Пролетар», 1927, № 82), «Національне питання на Закарпатській Україні» («Червоний шлях», 1928, № 1), «Шкільництво на Західній Укра-

їні, Буковині та Закарпатті» («Радянська освіта», 1928, № 1), «Культурно-освітня справа на Закарпатській Україні» (Там само, № 7-8); упорядкував альманах письменників Закарпатської України «Груні степам» (Х., 1930) [5, т. 2, с. 67].

Протягом 1927–1930 рр. був ученим секретарем Наркомату освіти УРСР, керівником канцелярії М.О.Скрипника, виконуючи не лише свої безпосередні обов'язки, але й особисті та політичні доручення наркома. Зокрема, він редагував «Статті і промови» М.О.Скрипника, а також правив тексти його виступів на численних партійних зібраннях. Йому належить наукова праця «*Закарпатська Україна: соціально-економічний нарис*» (Х., 1929), вступне слово до якої написав М. Скрипник [1]. Пропонуємо фрагмент із нього (курсивом виділені слова, орфографічно оформлені відповідно до вимог академічного правопису): «У самім центрі *Европи* є ця невеличка країна (Закарпатська Україна. – Авт.), населення там менше ніж півмільйона, і більш як половина *людности* звідти емігрувала наприкінці XIX і на початку XX століття здебільшого до Північної Америки. Цей народ ніколи не мав свого належного державного оформлення, сотні років перебував під владою угорських магнатів і з нього за ті часи остаточно денационалізувалися спочатку шляхта, а потім і майже геть уся тодішня *інтелігенція*, середня і дрібна буржуазія. Тепер, попавши під владу високорозвиненої капіталістичної країни Чехо-Словаччини, після першої *імперіалістичної* війни в умовах капіталістичної держави цей народ зараз переживає вельми цікавий процес національного відродження, що в ньому відбувається напружений національно-революційний рух. Років зо два тому мені прийшлося взяти, як приклад національного відродження у сучасних капіталістичних умовах, Закарпатську Україну. З цього погляду приклад Закарпаття вельми цікавий і вельми показовий – Закарпаття ще й далі мусить становити для теорії національного питання предмет поглибленого вивчення. Розвідка тов. Бадана дає першу спробу виявити той дуже цікавий процес» [1, с. 4].

1929 р. О.І.Бадан-Яворенко виключений із КП(б)У та товариства «Історик-марксист», членом правління якого він був, за «яворщину» [4, с. 163], а 19 лютого 1933 заарештований у справі «Української військової організації». Чимало запитань викликав закордонний етап його біографії, секретарство у «контрреволюціонера» В.Винниченка, обставини переїзду до УРСР, партійний стаж, стиль спілкування, «надмірна» освіченість [19, с. 212]. Судовою «трійкою» при колегії ДПУ УСРР 23 вересня 1933 р. він засуджений до 10 років позбавлення волі. Утримувався у Верхньоуральському політичному ізоляторі ОДПУ та на Соловках. Особлива трійка Управління НКВД СРСР по Ленінградській області розглянула справу № 103010–37 р. оперативної частини Соловецької в'язниці ГУДБ НКВД СРСР на 134-х «українських буржуазних націоналістів, засуджених на різні терміни за контрреволюційну націоналістичну, шпигунську й терористичну діяльність на Україні, які, залишаючись на по-

передніх контрреволюційних позиціях, продовжуючи контрреволюційну шпигунську, терористичну діяльність, створили контрреволюційну організацію «Всеукраїнський центральний блок» [19, с. 216]. Усіх було вирішено стратити. Входили до цього списку й О.І.Бадан-Яворенко та П.Ю.Дятлов. 3 листопада 1937 р. їх розстріляли в урочищі Сандормох під Медвеж'єгорськом (нині Республіка Карелія, РФ).

Олександр Бадан-Яворенко реабілітований Військовим трибуналом Київського військового округу 18 лютого 1959 року.

Висоцький Зиновій Тарасович – громадсько-політичний діяч, член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки, Всеукраїнської ради селянських депутатів та Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Біографія до 1917 р. не з'ясована. Навесні 1917 р. належав до УСДРП і провадив політичну діяльність на Херсонщині, брав участь у розробці проекту статусу автономії України.

На еміграції належав до створеної В.Винниченком Закордонної групи українських комуністів. 1921 р. вийшов із групи на знак незгоди з підпорядкуванням її УКП. Згодом повернувся в Україну, вступив до КП(б)У, працював у наркоматі юстиції УРСР. За участь у троцькістській опозиції був виключений з партії, 1937 р. заарештований і засуджений до страти [5, т. 4, с. 451].

Чимало фактів з біографії журналіста досі залишаються не з'ясованими і потребують детального вивчення.

Микола Дмитрович Гладкий (псевдоніми Микола Струмок, Дмитренко) – активний учасник процесу нормалізації української літературної мови 20-х роках ХХ ст., що обстоював позиції радикального пуризму; справив великий вплив на стабілізацію літературної мови своїми підручниками, співучастью в термінологічній праці Інституту мовознавства, а також систематичною працею на посаді редактора мови в київській обласній газеті «Пролетарська правда» [6, с. 385].

Родом з м. Борзна на Чернігівщині, навчався у Київському та Харківському університетах. Уже в студентські роки друкував матеріали педагогічної та психологічної тематики у часописах «Світло», «Маяк», календарі «Розвага» (1916) та ін. [26, с. 427]. Під час Першої світової війни був у лавах російської армії, потрапив у полон, перебував у таборі Зальцведель на території Німеччини. Тут входив до складу редакційного комітету таборової газети «Вільне слово». Так, 4 липня 1916 року М.Гладкий виступив на засіданні редколегії і вніс пропозицію, щоб «усі члени шанували свою українську мову і скрізь розповсюджували нашу наддніпрянську мову, якої повинні всі придержуватися, а не перекручувати на інші слова, і де можна учить усіх правильно говорити по-українськи» [22]. Саме М.Гладкому доручали працювати над передовими статтями, а також робити огляди російського та міжнародного життя. На сторінках часопису журналіст опублікував низку нарисів і статей, серед яких «Када ваша возьмють, ми будем з

вами», «Під розвагу», «Що таке «політика», «В неволі воля!», «Техніка», «Криза в Росії», «Прокидаються люде!», «Українцям-переселенцям», «Якою ж може бути Росія після війни» тощо. В окремій публікації «Пізнаваймо рідну мову» за підписом М.Дмитренка зазначено, що мова – це головна «підвалина національності», «орган людської душі, зброя думки, ліра поетів, скальпель учених, знаряддя техніки, «божественний глагол» пророків, жезл царів і меч революцій». М.Гладкий закликав усіх полонених, які відчували свою приналежність до українства, «скинути з себе пута чужої мови, виточити нашу чудову могучу зброю, цей співочий грім батьків наших», адже настає час засвідчити, що нація самостійна, як «самостійна, своєрідна, гнучка й багата наша українська мова» [22].

Від 2-ї половини 1917 року жив у Петрограді (нині Санкт-Петербург), згодом — у Житомирі й Києві; працював у Генштабі армії УНР. З 1927 до 1930 р. — співробітник Інституту української наукової мови ВУАН, причетний до укладання кількатоминого «Російсько-українського словника» (з якого було видано лише половину — томи 1—3, Київ, 1924—1933), був автором і редактором словників та правописних праць з культури мови, стилістики, історії української мови, уклав «Практический курс украинского языка: Пособие для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи» (Житомир, 1918; Київ, 1924), «Правописний словник-показник до офіційного «Українського правопису» Народного комісаріату освіти УРСР (К., 1929, співавтор – В.Дубровський) [5, т. 5, с. 652].

Досі не втратили значення ті спостереження, зауваження і роздуми, що були покладені М.Гладким в основу праці про мовні засоби української преси 20-х років ХХ ст. Газетну мову вчений спочатку досліджував за публікаціями у газетах «Радянське село» (1924-1925) і «Пролетарська правда» (1925), де для співробітників, перекладачів і коректорів видавалися спеціальні випуски «Уваги» та мовні «Бюлетені». Аналіз цих матеріалів та їх обговорення дали змогу у 1925 році надрукувати «Словничок «Пролетарської правди» за редакцією М.Гладкого. Маючи такий практичний досвід, зібравши велику кількість типових помилок, науковець продовжив цю працю, залучивши до розгляду у 1927 році також центральні газети «Комуніст», «Вісти», «Пролетар», «Пролетарську правду», «Робітничу газету», «Радянське село». Результатом стали публікації під назвою «Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова)» («Життя і революція», 1926, № 6; 1927, № 2, 3-4, 6, 7). У праці «Наша газетна мова» (1928) М.Гладкий зауважував: «... На плечі нашого газетяра-журналіста покладається неабияка вага – він фактично повинен бути за організатора, а часто й за творця культурної української мови», тому до викладу думок та їхнього мовного оформлення слід завжди ставитися уважно, не захоплюючись «змістом своєї ідейної боротьби». До загальних недоліків мовної культури українських журналістів 20-х років учений відніс:

«мовний хаос нашої преси»; брак чіткого усвідомлення, що мова – це «натуральна зброя всякого робітника слова»; сліпе копіювання чужих помилок; намагання полегшити собі професійні обов'язки і засвоїти «механіку газетного жаргону»; повторення шаблонів замість того, щоб іти оригінальним шляхом тощо. Упродовж 1927-1928 рр. виходять друком ще кілька статей, присвячених культурі української мови: «Синтакса нашої газетної мови» (1927), «Стилістика як праця газетяра-журналіста» (1928),

«Суть популярного викладу» (1928), «Фразеологія газетної мови» («Червона преса», 1928, № 1. 2), «Проблема української мови» («Пролетарська правда», 1928, 20 травня) [5, т. 5. с. 652].

Микола Гладкий заарештований 1930 р. з політичних мотивів. Відтоді вимушено проживав у Середній Азії (Ташкент). 1937 року повернувся на Південь України, але невдовзі був знов ув'язнений і засланий до Сибіру. Помер у Красноярську. Реабілітований 1989 року.

(Продовження статті – у вип. 24.)

Література

1. Бадан-Яворенко О.І. Закарпатська Україна: соціально-економічний нарис / Олександр Бадан-Яворенко. – Харків: Державне видавництво України, 1929.
2. Габор В. Бадан Олександр / Василь Габор // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1998. – Вип. 5.
3. Данилевська О.М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / Оксана Данилевська. – К., 2009. – 176 с.
4. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.1: А-В. – 2003. – 688 с.; Т.2: Г-Д. – 2004. – 528 с.
5. Енциклопедія сучасної України. – Т.2: Б-Біо. – К., 2003. – 872 с.; Т.4: В-Вог. – К., 2005. – 700 с.; Т.5: Вод - Гн. – К., 2006. – 728 с.; Т.8: Дл - Дя. – К., 2008. – 716 с.
6. Енциклопедія українознавства / За ред. В.Кубійовича. – Львів, 1993. – Т.1: Перевидання в Україні. – 400 с.
7. Згуровський М.З. Брати Касяненки: політ кризь морок часу / Михайло Згуровський // Київський політехнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://kpi.ua/kasianenko>
8. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Бойко Л.С. та ін. – К.: Рад. письменник, 1991. – Вип. I / Упоряд. О.Г.Мусієнко. – 494 с.
9. Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. – 2-ге розширене вид. – Львів: БАК, 2009. – 344 с.
10. Котляр А. Пінг-понг по-українському, або Творчість активності // Дзеркало тижня. – № 50. – 11 грудня 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/41947#article>
11. Куріпта Г., Москалець І.М. С.В.Пилипенко – голова Спілки селянських письменників «Плуг» / Ганна Куріпта, І.М.Москалець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/128/>
12. Лавров Ю.П. Петро Юрійович Дятлов / Юрій Лавров // е-Енциклопедія історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.histpol.pl.ua/pages/content.php?page=3741&find=#nachalo0>
13. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
14. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Лариса Масенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
15. Метелики над землею літаюче – Історії з Атлантиди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tin-tina.livejournal.com/20480.html>
16. Мольнар М. Олександр Бадан – загублений дослідник Закарпаття / Михайло Мольнар // Закарпатська правда. – 1991. – 27 вересня.
17. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / Василь Німчук. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 116 с.
18. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина / Олександр Рубльов, Юрій Черченко. – К.: Ін-т історії АН УРСР, 1990. – 58 с.
19. Рубльов О., Фельбаба М. Долі співробітників «УРЕ» на тлі репресивної політики 30-х років / Олександр Рубльов, Михайло Фельбаба // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 207 – 251.
20. Сидоренко Н. Дятлів (Дятлов) Петро Юрійович / Наталія Сидоренко // Українська журналістика в іменах. – Львів, 2002. – Вип. 9.
21. Синявський О. Коротка історія «Українського правопису» // Історія українського правопису XVI – XX століття: Хрестоматія. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 431 – 452.
22. Творчий шлях Миколи Гладкого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.journalism-history-ukraine.com>
23. Тетерятник В. Більше ніж правопис / Валерій Тетерятник. – К., 2008. – 360 с.
24. Ткаченко О. Мовне самоствердження української мови на тлі історичного досвіду картини світу / Орест Ткаченко // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 18.

25. Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу / Орест Ткаченко. – К. Спалах, 2004. – 272 с.
26. Українська літературна енциклопедія: У 2 т. – Київ: Головна редакція укр. енциклопедії ім. А.П.Бажана. – Т. 1. – 1988; Т. 2. – 1990.
27. Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з)Ради 1654 року (або міркування з приводу Указу Президента) / Ірина Фаріон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/movazmi/body/visnyk23/Statti_Farion.htm
28. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): стан і статус / Юрій Шевельов // Вибрані праці: У 2 кн. Кн. I. Мовознавство / Упоряд. Л.Масенко. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 26 – 279.
29. Шуйський І. Революціонер, який ніколи не просив про помилування / Ігор Шуйський. – Дзеркало тижня. – № 20 (699). – 31 травня – 6 червня 2008.
30. Шуйський І.В. Петро Дятлов (1883 – 1937), завідувач кафедри політекономії Харківського інституту комунального господарства / Ігор Шуйський // Доповідь зроблено на засіданні клубу «Кращезнавець» 27 березня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/kray/Shujskyj.htm>

Шумицька Галина Василівна – кандидат філол. наук, доцент кафедри журналістики УжНУ.